

KICSODA ÖN?

MÉLIUSZ JÓZSEF

(A Román Televízió Magyar Adása, Bukarest, Vasárnap, 1973. július 22-én. „Kicsoda ön, Méliusz József?“, filmesszé, fekete-fehér, 16 mm, hangos, 60'. A forgatókönyv írója és rendezője Bokor Péter. Hang: Kovács György. Az idézetek az *Aréna* című kötetből. Külső felvételek a „*Város a köd-ben*” és a „*Sors és jelkép*” színhelyein.)

HANG: — *Kicsoda ön?* M.: — Hang ennél rémületesebb kérdést nem is szegezhet nekem. Nincs megválaszolhatóbb kérdés, mint ez. Óhatatlanul önmagamra kell lefordítanom: ki vagyok én? HANG: — *Kicsoda ön?* M.: — Igen. Ki vagyok én? Ki vagyok én?... Az *Aréna* című könyvem második elégiájából, a *Hopplá elégiából* gyakran idézték a 145-ik versszakot. HANG: — „*Az ember egyszer tűz / másszor kő / néha semmi néha visszhang / egyszer kés / és végül holt / de néha: minden.*” M.: — Ám a 146-ik versszak mindjárt hozzámondja: HANG: — „*A szó nem üzlet / a vers nem régiségbolt / Hopplá!*” M.: — Hopplá! HANG: — *Kicsoda ön?* M.: — Igen, ki vagyok én? Van-e ember, van-e író, akinek annyi, oly mérhetetlen az erkölcsi ereje, hogy végig mindent kimondjon önmagáról? És amit kimond, ő-e az? Valóban, ki vagyok én? Minthogy — úgylehet — író vagyok... A színész elmondhatja magáról: a szerepeim összessége vagyok. A siker vagyok, amikor legyőzöm a szerepet, és megint másként vagyok én én, amikor magam vagyok a bukás, amikor csak a pusztá szerep vagyok... Az író szerepe a könyv. A költő szerepe a költemény... Feltéve, hogy — HANG: — „*A szó nem üzlet / a vers nem kincstári régiségbolt.*” M.: — Igen, a szavak... A szó: magatartás. A szó emlékezet. A szavak emlékeznek. A nyelv emlékezet. Az írói munka: emlékezni. A költészet emlékezés. Képzeletünk: emlékezés. A jövő: emlék. Legképtelenebb álmaink is semmi más, csak az emlékezet szabad, öntörvényű működése. Akárcsak a szó. Mégis mindig a jelen időnkben írjuk le, olvassuk, mondjuk. Olyan mélyről, és

oly távolról érkezik, ahová hébe-hóba csak a legbonyolultabb eszközökkel ér el a tudomány. No meg a tudományos képzelőerővel. Kideríteni, mire emlékezik a szóvá változott kép, s tudva, vagy a tudat küszöbe mögött, ott a szó, az anyanyelv végtelen emberiségi birodalma... A költő, az írás józan és kísérteties tájakat jár be, a szavak mögötti ismeretlent — a szavaival. HANG: — *De kicsoda ön?* M.: — Szavak. Ez vagyok én. Mondatok. Sorok. Szöveg. Könyvek. Csak ez a bizonyos, ami az anyanyelvem szavai, mondatai, szerkezete által vagyok. A szavak emlékeznek. Az anyanyelvben a történelem. Az idő állandó változásai közepette, mint minden ember, az vagyok, amik a szó viszonyulásai. Bejárhatatlan emlékrengteteg vagyok. A szavak erdeje mások szavainak végtelen kiterjedésű rengetegei közé ékelve, velük összefonódva. Vagyok a mások szavainak pusztaságában, nagyvárosaiban, falvai körül, mások szavának erdeiben és dzsungeljeiben. A szavak emlékerdeje. Törekvés az Ésszerűségre: értelmesen eligazodni, jól és pontosan emlékezni, jól viszonyulni, azaz elfogadni vagy visszautasítani... Én nem vagyok úgy én, ahogyan írok, hanem ahogyan olvasnak... HANG: — *Kicsoda ön?* M.: — Most épp egy könyv vagyok. A megjelenő könyvem. A *Sors és jelkép*. HANG: — *Kicsoda ön?* M.: — A *Sors és jelkép* első kiadása: 1946 júniusában jelentem meg könyv alakban. Már akkor emlék voltam: emlékezés emlékekre a magam és a mások szavaiban. Az emlékezés regénye voltam és vagyok. Huszonhét év múlva most másodszor feltámadó könyv. A mostani kiadású teljes címe furcsa és hosszú, de pontos: HANG: — *Sors és jelkép avagy egy erdélyi utazás regénye ezerkilencszáznegyvenháromban tizenkét fejezetben elbeszélve*. M.: — Most ez vagyok én. Egy utazás 1943 háborús tavaszán, a háborús határokon innen. Mondom: emlékezés, vérsavós félelemekkel átitatott emlékezés. Fuldoklás a humánúért. A humánúért kiáltó, reménykedő emlékezés. Ünmarcangolás. A könyvet 1943 végzetes tavaszáról írtam. Akkor kezdtem el és az 1944-es romániai fordulat küszöbén fejeztem be. Az életem. A ház, amelynek falai között és kertjében írtam. Temesváron. Egy ház, amelybe Malkkfalváról hoztam ládában régi paraszt-rokokó kályhacsempéket, faragott kaput, Fenyédről, még a második világháború előtt, két háború között... Háború volt. HANG: — *Kicsoda ön?* M.: — A gazdátlaná vált kapu kidőlt. Valahol annak a háznak a padlásán, pincéjében hevernek romjai. Abban a házban, amelyben ezt a könyvet írtam. A virágos és csillagos csempék összetörték. Úgylehet, még megmaradtak a lila-piros és türkizkék madarak, amiket az elsőtétítő ablaktáblákra festettem. A barna fenyőgerendák a mennyezeten. Alattuk írtam meg ezt a háborús utazást, a fantasztikus utazást a Maros mentén Enyedre. Aztán Szebenbe. Aztán Brassóba. Fasizmus. Háború. Éjszaka. Vonatok horogkeresztes tankokkal megrakodva a frontra. Vonatok sebesültekkel vissza. A halottak ott maradtak. HANG: — *Kicsoda ön?* M.: — Minden bennem találkozott. A fasizmus rémségei. A

háború elviselhetetlensége. A szó a háborúban: erőszak és üldözöttség, terror és rettenet. Minden, amit addig és azután megéltem: emlékezés és üzenet. A fasizmus elnyomása. Az értelem elnyomatása. A háború. A véres háború. A hideg háború. Az erőszak... A kényszer elviselhetetlen. Így írtam ezt a könyvet. Ott Temesváron. Jó könyv? Rossz könyv? Mit tudom én! Ó, az a kert!... HANG: — *Az ifjúság kertje!* M.: — Vajon mivé lett az a kert? Az a kert... Az a kert... Az ifjúság kertje. HANG: — *Kicsoda ön?* M.: — Találomra nyitom fel ezt a könyvet, ami én vagyok. A 112-ik oldalon. 1943-ban ilyen tépelődések szorongattak: HANG: — „...nem tudom elhinni — minden idegszálam, az Értelem teljessége tiltakozik a gyűlölet ellen, az ellen, hogy valóban itt is, ott is, egész nemzetek lehetnének bűnösök... Bűnhődniük rendszerint mindnyájunknak kell, itt is, ott is; a világ ítéletét magunkon érezzük majd mindannyian, legyünk bár részesei vagy ellenzői az elnyomásnak... félek, attól félek — ítélkezni fonak fölöttünk, a bűntelenekek fölött a világban... Az Értelem, az Ésszerűség alakjában megjelenő gondviselés: egyetlen reményünk. De ne kutassuk még a jövőndőt. Inkább emlékezzünk...” Kicsoda ön? M.: — Egyebet sem teszünk. Emlékezünk. Az emberi reménység azért lehetséges, mert a szó, aki önmagára emlékezik, ő a reménység. Ebben a szóban: reménység — a reményvesztés és a megmentett remény emésztő, kíméletlen párharca emlékezik tulajdon történetére. Ó, anyanyelvem: hazám!... Az írás: kétségbeesés és remény. Erkölc. Nem kevesen álomban élnek. Az erkölcs felriasztja őket. Az erkölcs felzendül a gyűlölet, a megvetés, az intolerancia ellen. Az írás erkölcs. Személyes erkölcs. Humánus. Az erkölcs emberi és társadalmi viszonyulásaink: szavaink szabályozója. Az erkölcs a nemzetiségi létünk megfejtése, mert ésszerű felmérése; realizmus, hogy mindig itt és most élve, a humánusért vállaljuk emberséges küldetésünket. Magunkért és azokért, akikkel együtt élünk, akik velünk együtt élnek. Együtt élünk a világgal... Az erkölcs magány és testvériség. A magányok szövetezése a magányok ellen. Önvallás és vallás, kérdés és vallomás. Irodalmunk romániai magyar irodalom... Ez az erkölcs kérdés, emlékezete, kényszere és szabadsága. A nemzetiség erkölcse. Az író erkölcse. A szó erkölcse. Az emlékezet erkölcse. Az önmagunkkal való azonosság erkölcse. Az erkölcs: szembenállás minden antihumánussal. Hozzáállás minden humánushoz. Bárhol is jelenjék meg a humánus vagy az antihumánus. Az erkölcs vállalás. Tegnap, ma és holnap az üldözöthöz való hozzáállás. Szolidaritás. Mindig minden üldözöttel. Az erkölcs nem üldöz. Az erkölcs nem dogmatikus. Az erkölcs dialektikus. HANG: — *Kicsoda ön?* M.: — *Az Illúziók kávéháza* című könyvem utolsó szavai: idézet Apáczai Csere Jánostól: HANG: — „Az utókor, amelyre nézve te régi lész, minden szeretet és részrehajlás nélkül, gyűlölet vagy irigység nélkül fog megítélni. Mindazokat pedig, kik a nagy tudatlanságnak a palástját szőtték, el fogja

átközölni. Végre azokat, kik a haladást készakarva megalázták, pokolra szánják...” M.: — Micsoda szavak! Micsoda stílus! Háromszáz évvel ezelőtt! Ezek a mondatok! Háromszáz éve emlékeznek bennem önmagukra... Állandóan, szünet nélkül olvasom a szavakat. Mi az olvasás, ha nem emlékezés? Az emlékezetet olvasom állandóan. Minden emberi lélek a történelem memóriája — a jó és a rossz összekeveredő és szétváló emlékezete. Nem csak az íróé! Nem csak a költőé... Három sor az *Aréna* verseiből: HANG: — „*Ne a mások vérével íj / Tulajdon véreddel töltöd a töltőtollad / Van ilyen bolond is.*” M.: — Persze, nem került volna sor a második világháború alatt a *Sors és jelkép* megírására, ha előzőleg nem épp a *Város a ködben* című regényemet írtam volna meg. Az első világháború regényét. A népét és a nemzetiségeket, és a Gondolatot üldöző, elnyomó, toleranciát nem ismerő, elnemzetlenítő, nyelveket és népeket elnyomó Osztrák—Magyar Monarchia utolsó éveit, a bukását. A kertben a diófát, amely alatt kisgyermekkorban ólomkatonákkal játszottam... HANG: — *Ólomkatonákkal játszott...* M.: — Házunkkal szemben a titokzatos úriházat, amit áhítattal nevezünk „Kastély”-nak... HANG: — *Áhítattal nevezte „Kastély”-nak...* M.: — Aztán a nagy bérházat, amelyben laktunk. A pincét, ahol mi gyermekek eljátszottuk a háború rémületeit és kegyetlenségeit... HANG: — *Igen, a felnőttek kegyetlenségeit...* M.: — A teret, ahol kitört a forradalom. A templomot, amelyben térdre omolva imádkoztunk. Miért is?... HANG: — *Miért is?* M.: — A másik templomot, amely előtt a csődöt mondott magyar urak és dzsentrik jelképesen átadták a megérkező román hadseregnek a város kulcsát. No meg a bánási rónaságot. A pusztát, ahonnan apám éhező gyermekként meztél láb jött fel a városba. Az alföldi tájat, amelyen a *Sors és jelkép*ben is átutaztam. És a halottakat... HANG: — *a halottakat!*... M.: — Minden emlék... Emlékek... *Halott madarak*... HANG: — „*Földszínű madarak / mohástollú madarak / madarak kicsi fehér ingben / madár angyalszárnyakkal / e nagy évszázad bevért lábai előtt hevernek / holtan és hidegen*”. M.: — Szavaimon halott madarak röpködnek át: börtönévek, az elnémulás évei, szavak nélküli évek... HANG: — *Kicsoda ön?* M.: — Az utóbbi négy-öt évben ez vagyok: könyveim. Az *Aréna* című. Fél évtizedig írtam. Benne egész életem. Az *Illúziók kávéháza*. Benne egész életem. *Város a ködben*. Benne egész életem. Harminc évvel a megírása után jelenhetett meg. *Sors és jelkép*. Benne egész életem. És vagyok az is, amit a könyveimről írtak. Együtt a jó és az eltaszítás. Ok és ürügy mindenképp a félreértésre. HANG: — *Kicsoda ön?* M.: — A *Város a ködben* című regényemről Miroslav Krleža ezt írta, és ez számomra nagyon sokat jelent, mert az élő horvát író annyi nekem, mint legkülönb halott barátaim: Gaál Gábor, Fábry Zoltán, Sinkó Ervin... HANG: — *mind halott*... M.: — és élő barátaim: Arthur London, Eugen Jelebeanu és Geo Bogza, és-és-és... a hírhedten goromba Miroslav

Krleža ezt írta: HANG: — „...nem tudom, hogy fejezzem ki a sok mondánivalót gyöngé és szánalmas magyarsággal... az ön könyve azokhoz a szövegekhez tartozik, amelyek az embert (még az út végén is) megrendítik, ugyanúgy, mint a régi időkbeli ittfelejtett drága, intim levelek... őszintén sajnálom, hogy nincs alkalmam az 1914—20 közötti naplómát átlapozni, benne, mint egy démodé partitúrában — éppúgy, mint a maga regényében —, könnyeznek egy ifjúság régi dallamai. Amelyeket ellopott egy idióta, pokoli vihar, s amelyek a mai napjainkig úgyszólván minden könyvünk témáját képezik. Remélem, hogy a sok peripetiák után mégis alkalmunk lesz egyszer találkozni.” M.: — Találkoztunk Zágrábban. Két csokor piros rózsát tettem le Sinkóék sírjára a Mirogój temetőben. Szertartás. Akárcsak Gaál Gábor sírjánál a Házsongárdon. Prágából beszéltem meg viszontlátásunkat Fábryval. Stószon. Úton voltam hozzá, de már nem találkoztunk. Meghalt, mielőtt Stósz elértem volna. Az emlékezés, a szó, a gondolat: utazás. Egyszerre: belső utazás és utazás a külsővilágban. A világ egy. Szétszakíthatatlan. Nekem a világ: Európa... Félbemaradt könyv Párizsról. Félbemaradt könyv Rómáról. Firenzéről, Velencéről. A csupán elkezdett könyv Madridról, Barcelnáról és Granadáról. Megíratlan könyv Hamburgról és Münchenről. Tallinról. Leningrádról, Moszkváról és Tbilisziről. És Belgrádról, Zágrábról. Budapestről, Prágáról és Jeruzsálemről. És Bécsről és Zürichről. A jelen arcai. A történelem arcai. Amiket már sosem írok meg. Szavak, amiket már soha utól nem érek. Eltűnő Emlékezet... Yaltában, Csehov házában a sírás fojtogatott. Nagyváradon egy éjszaka a Bémer téren Adyt véltem hallani. A sírás fojtogatott. Akárcsak Bacovia bukaresti kertjében, amikor a költő már végleg elnémultán csak az úr szavait hallotta, a Semmi és a Mindenség szavait, de még élt. Meghalt elméjében az emlékezet és vele a költészet... És ez is én vagyok... Én vagyok az öreg jegenyefák felhőkkel bolhászó lombja, amit az ablakomból látok, itt Bukarestben, ahol élek és írok... HANG: — *Kicsoda ön?* M.: — 1933-ban írtam először Bukarestből — ahogy az akkori csudaépület, a Telefonpalota tetejéről láttam. Ennek negyven éve. Mi mindenről írtam, s mi mindenről nem írtam én! HANG: — *Kicsoda ön?* M.: — Könyvem csak a háború után jelenhetett meg. Aztán megint sokáig nem, több évtizedig semmi. Három és fél évtizeden át készülődtem arra, amim az utolsó öt esztendőben napvilágot látott. Írtam a háború-előtről, a háború-utánról, hosszú elnémulásokkal máig. A Humánúért. És hányszor tévedtem. A Humánúért. Szüntelenül emlékeztem. A Humánúért... Semmit sem tagadok meg. És mindent megtagadok. Mindig most kell helytállni. Nem tegnap és nem holnap... Nem könnyű a válasz a kérdésre: hol az a hely? HANG: — *Hol az a hely?* M.: — Állandó bennem a szorongás, helyt tudok-e állni?... HANG: — *Kicsoda ön?* M.: — Ki vagyok?... Azt hiszem, nem tudok helytállni a rémisztő kérdés előtt... Nem tudom megfogalmazni, ki vagyok. Valószínűleg a tévedé-

seim, a sikertelenségeim, a vereségeim, a félreértettségem, a magam félreértése, a másokat félre- és meg nem értése, ez vagyok én. A kérdést: hol, mikor tévedtem, mindig én magam adtam fel magamnak. Bennem a történelem. Azóta vagyok író, amióta szembe találtam magam a kérdéssel: mikor, hol tévedtem. Két világháborút értem meg. Két világméretű tévedést. És, nem csekélyebbeket tovább... Az *Aréna* szavai is emlékezés: HANG: — „*A háború tüzere vettem és nem volt fegyverem és ültem a csupasz deszkán félig mezítlen a kitört ablak mellett negyven fokos hidegben síri csendben mert háború volt és nem volt fegyverem és húsa-fosztott füstölt lócsontot rágtam kidülledt szemmel — háború volt / háború volt és a víz nem volt és vízelettemmel mosakodtam — háború volt / és főtt sárgarépa üres lövéjével etettek két hónapig és olyan színű lett kiálló bordáimon és hólyagos tenyeremen a cafatokban hámló bőr és repedt hajszálerű szemgolyóm mint a jaffai narancs a szemétdombon — háború volt / és a napi mintha sár negyed fekete kenyeret úgy zabáltam mint az éhen döglő állat a fekete földet — háború volt / és mozgott mind a harminckét fogam és megsárgult és kiromlott mind — háború volt / és aztán tovább caplattam és térdig süppedtem a felázott agyagban — háború volt / és ötven kilót se nyomtam és majdnem két méter magas csonthalmaz és mázsás bükkfarönkkel a hátamon összemoltam: a sarokban megfagyott kapca, amikor rádobták az átázott bakancsot — háború volt / és hasaltam a bokáig porban és megtelt vele kiszáradt szám és vezényszóra felugrottam villanyárammal töltött szögcsőrrel előtt — háború volt... / parancsnok pofozott... — háború volt / azé a büntetlenségé aki a fegyver... — háború volt háború volt háború volt / háború volt háború volt... M.: — Igen. Háború volt. Az a háború is én voltam. HANG: — *Kicsoda ön, Méliusz József? M.: —* Megéltém két világháborút és még egy háborút és megmaradtam. Talán semmi sem mondja ki érthetőbben szavaim emlékezetét, szavaim tévedéseit, mint az, hogy megéltém két világháborút, és még egy háborút, és a fasizmust, az üldöző és pusztító nacionalizmust, az erőszakot a szavakon, a szavak beszennyeződését és a szavak felkelését. Szavaim beszennyeződtek és felkeltek önmaguk ellen, legyőzni tulajdon magukat... Tiszta szavakat írni. Emlékező, fiatal, önmagukkal azonos, lázadó szavakat anyanyelvemen. Az önmagával küszködő reménység szavait. Igen, bizakodni... A szó a pőrere vetköztetett történelem. Ki vagyok én?... Nem találok a feleletet. Szavak! Hol vagytok szavaim? Hol vagytok?... HANG (*mind elhalóbban*): — *Kicsoda ön? Kicsoda ön? Kicsoda ön? Kicsoda ön? Kicsoda ön? Kicsoda... Kicsoda...**